

Elektron dövlətdə insan resurslarının formalaşması məsələləri

Zərifə Cəbrayılova

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
depart15@iit.ab.az

Xülasə—Məqalədə e-dövlətdə insan resurslarının mahiyyəti şərh olunur. Beynəlxalq təcrübəyə istinadən e-dövlətdə insan resurslarının formalaşması məsələləri araşdırılır. Respublikamızda e-dövlətin formalaşmasına zəmin yaradan konseptual sənədlərdə insan resurslarının formalaşması məsələlərinin həlli ilə bağlı öz əksini tapan istiqamətində qəbul olunan müddəalar şərh olunur. Ölkəmizdə e-dövlətin insan resurslarının hazırkı vəziyyət təhlil olunur.

Açar sözlər – e-dövlət, insan resursları, e-dövlətə hazırlıq indikatorları, e-dövlətdə insan resurslarının faktorları, e-dövlətin formalaşması məsələləri

I. GİRİŞ

Bu gün ölkəmizdə "Elektron hökumət" yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub və elektronlaşdırılan hər bir xidmət ölkə əhalisinin rifahına və firavanlığına xidmət edir [1].

Hazırda vətəndaşlar elektron dövlətin yaratdığı imkanlardan, elektron xidmətlərdən istifadə edirlər, rəsmi sənədlərin verilməsi, vergi və gömrük bəyannamələrinin, statistik hesabatların təqdim olunması, məşğulluq orqanları vasitəsilə iş axtarışı, ali məktəblərə və dövlət qulluğuna qəbul üzrə test imtahanlarında iştirak etmək üçün elektron ərizələrin qəbulu və s. ölkəmizdə uğurla tətbiq edilməkdədir [2].

Bu gün qloballaşan dünyada ölkələrin rəqabət qabiliyyətinin, ilk növbədə, onların informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) səmərəli istifadəsi ilə müəyyənləşdiyini və İKT-nin inkişafının ölkənin intellektual və elmi potensialının vacib göstəricilərindən olduğunu nəzərə alsaq, onda əminliklə demək olar ki, bu gün Azərbaycan rəqabətqabiliyyətli intellektual və elmi potensiala malikdir [3]. Bu intellektual və elmi potensialın daha da gücləndirilməsi insan resurslarına diqqəti artırır. İnsan resursları maddi və mənəvi dəyərlərin istehsalında insanın əməkqabiliyyətliyini təyin edən müxtəlif biliklər, bacarıq və vərdislər toplusudur [4]. Bu baxımdan təşkilatın, regionun, sahənin, ölkənin insan resursları fərqləndirilir. İndi təşkilatlarda insana adi işçi kimi baxılmır, o həmin təşkilatın strateji resursudur, rəqabətqabiliyyətliyinin əsasıdır. Geniş mənada, daha doğrusu, milli səviyyədə insan resursları hər bir dövlətin iqtisadi inkişafının başlıca göstəricisidir, dövlətin əmək resurslarının savadını, əhalinin intellektual və idarəedici biliklərini, vasitələrinin özündə əks etdirir. İnsan resursları cəmiyyətin gələcək inkişafı üçün, innovasiya iqtisadiyyatının və biliklər iqtisadiyyatının formalaşmasının və inkişafının başlıca faktorudur.

Elektron dövlətdə insan resursları ölkədə İKT təhsilin səviyyəsi, əhalinin İKT-dən istifadə bacarığı, əhalinin İnternet və e-dövlət xidmətlərindən istifadə motivasiyası ilə təyin edilir [5]. Odur ki, ölkədə e-dövlət quruculuğunun inkişafı onun əsas komponenti olan insan resurslarının formalaşması məsələlərinin öyrənilməsini, onların analiz edilməsini, bu istiqamətlərdə əldə olunan nəticələrin və problemlərin təhlil olunmasını zəruri edir.

II. E-DÖVLƏTDƏ İNSAN RESURLARI

E-dövlətin formalaşdırılması hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın, informasiya azadlığının təmin olunmasına, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətində səmərəliliyin yüksəldilməsinə, demokratiyanın inkişafına və insan hüquqlarının təmin olunmasına, vətəndaşların fiziki imkanlarından asılı olmayaraq onların dövlətin idarə olunmasında yaxından iştirakına, onlayn mühitdə dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə xidmət edir.

BMT-nin e-dövlətin inkişafı ilə bağlı metodikasında e-dövlət indeksi 3 indeksə:

- Onlayn xidmətlər (dövlət veb-saytları) indeksi;
- Telekommunikasiya infrastrukturuna indeksi;
- İnsan resursları indeksi ilə təyin edilir [6–8].

Hər bir indeks göstəricilər sistemi ilə - indikatorlarla müəyyən edilir. Aşağıda e-dövlətə hazırlığın qiymətləndirilməsində insan resursları indeksini təyin edən indikatorlar verilmişdir:

- Təhsillə bağlı indikator;
- Ali təhsillə bağlı indikator;
- Əhalinin savadlılığı indikatoru;
- Şagirdlərin İKT savadlılığı indikatoru;
- Tələbələrin İKT savadlılığı indikatoru;
- Dövlət qulluqçularının İKT üzrə ümumi bilik səviyyəsi indikatoru;
- Dövlət müəssisələrində çalışan işçilərin İKT üzrə ümumi bilik səviyyəsi indikatoru;
- Əhalinin İKT üzrə ümumi bilik səviyyəsi indikatoru;
- Əhalinin kompüterdən iş məqsədilə istifadəsi indikatoru;
- Evdə kompüterə sahib olma indikatoru;
- İnternetdən müntəzəm istifadə indikatoru;
- Elektron poçtdan istifadə indikatoru.

BMT-nin e-dövlətin inkişafı ilə bağlı metodikasında bu göstəricilər əsasında insan resursları indeksini hesablanması üçün aşağıdakı düstur təklif olunmuşdur [7]:

$K_{IR}=1/3$ (15 və daha yuxarı yaşda olan əhəlinin ümumi sayında savadlıların, məqsədli olaraq yazmağı, oxumağı bacaranların payı (%)) + 2/9 (ibtidai, orta və yaşından asılı olmayaraq ali təhsil alanların ümumi sayında istifadəçi qeydiyyatı olanların payı (%)) + 2/9 (gözlənilən təhsil müddəti – uşağın məktəbdə təhsil alacağı illərin ümumi sayı, hansı ki, onun nəzərdə tutulan məktəb təhsil illəri məktəbə qəbulunun cari yaş əmsalına uyğun olmalıdır) + 2/9 (təhsil illərinin orta qiyməti – burada yaşlı nəslin (25 və daha yuxarı yaşda olanların) tam təhsil illərinin orta qiyməti nəzərdə tutulur).

Göründüyü kimi e-dövlətdə insan resurslarının formalaşması e-dövlət quruculuğunda:

- təhsillə bağlılığın çərçivəsini genişləndirir;
- onlayn xidmət sistemləri və telekommunikasiya infrastrukturunu reallaşdıraraq İKT mütəxəssislərin hazırlanması problemlərinin həllini özündə ehtiva edir;
- onlayn xidmətlərdən yararlanan insanların və bu xidməti göstərən qurumlardakı dövlət qulluqçularının biliklənməsini, maariflənməsini gündəmə gətirir.

III. E-DÖVLƏTDƏ İNSAN RESURSLARININ FORMALAŞMASININ TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ

İKT-nin təhsildə tətbiqi və inteqrasiyası Azərbaycan vətəndaşlarının müasir biliklərə, bacarıqlara malik olan yeni nəslinin formalaşmasına birbaşa təsir edən yüksək mahiyyətli məsələdir, bu məsələnin uğurlu həlli e-dövlətin insan resurslarını formalaşmasına zəmin yaradır [3]. Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər) e-dövlətin insan resurslarının formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur [9]. Bu proqramın həyata keçməsi nəticəsində e-dövlətin insan resurslarının formalaşmasının aşağıdakı məsələləri həll olunmuşdur:

- Ümumtəhsil məktəblərində müəllimlər İKT-yə dair xüsusi hazırlıq kursları keçmişdir;
- Dövlət ali məktəblərinin professor-müəllim heyəti, orta ixtisas təhsil müəssisələrinin müəllimləri İKT-yə dair xüsusi hazırlıq kursları keçmişdir;
- ölkədə İKT-nin təhsil sistemində inteqrasiyası və təhsil prosesinin məzmunca modernləşməsi sahəsində bütün təhsil pillələri üçün İKT üzrə proqramlar hazırlanıb təsdiq edilmiş, distant təhsil üzrə ilk eksperimentlər aparılmışdır;
- ümumtəhsil məktəbləri üçün İKT sahəsində ixtisaslı pedaqoji, həmçinin köməkçi heyət (laborant) kadrlarının hazırlanması üzrə işlər aparılmışdır.

"2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə dövlət proqramı"nda yer almış aşağıdakı müddəalar bilavasitə e-dövlətin insan resurslarının formalaşmasına və bu gün uğurlu nəticə əldə olunmasına imkan yaratmışdır [10]:

- təhsil sisteminin pedaqoji və inzibati-idarəetmə heyətinin İKT üzrə savadlılığının artırılmasına yönəldilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- bölgələrdə və xüsusilə də kənd yerlərində və ucqar rayonlarda təhsil müəssisələrinin İKT üzrə kadr təminatının yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi.

E-dövlətin insan resurslarının formalaşmasına zəmin yaradan bu məsələlər davamlı xarakter daşıyır.

IV. E-DÖVLƏTDƏ İNSAN RESURSLARININ FORMALAŞMASININ KADR MƏSƏLƏLƏRİ

Kadr hazırlığı. İKT sahəsində, xüsusilə, dövlət sektorunda bacarıqların olmaması e-dövlət təşəbbüsündə ciddi problemdir. Aparılan araşdırmalarda hətta inkişaf etmiş ölkələrdə kvalifikasiyalı kadr qıtlığının artıq xroniki hal olduğu göstərilir [11].

Qeyd edək ki, İKT üzrə kadr qıtlığı problemi Azərbaycana da xas olan cəhətdir. Belə ki, 2008-ci ildə “Əmək bazarının informasiya texnologiyaları mütəxəssislər seqmentində tələb və təklifin tədqiqi və müvafiq təkliflərin hazırlanması” istiqamətində aparılan tədqiqatlar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, ölkəmizdə İT mütəxəssis kimi çalışanların 26% İT ixtisası ilə tamamilə bağlılığı olmayan ixtisas sahələrinin nümayəndələridir, onların da arasında fizik, biolog, həkim, hüquqşünas, jurnalist, iqtisadçı, memar, kimyaçı, rus dili və ədəbiyyatı müəlliminə və s. rast gəlmək olar. Təbii ki, bu vəziyyət, bir tərəfdən, İT sahəsinin respublika iqtisadiyyatında rolunu və nüfuzunu nümayiş etdirir, İT kadrlarına tələbat olduğunu göstərir, digər tərəfdən isə, bütün bunlar xeyli əlavə vəsait tələb edir [12]. Çox maraqlı haldır ki, bu məqam 2013-cü ilin İKT ili elan olunması ilə əlaqədar “Azərbaycan Respublikasının İKT sahəsində kadr potensialı barədə məlumat sisteminin işlənməsi” layihəsinin icrası çərçivəsində apardığımız tədqiqat nəticəsində də eynilə təkrarlanmışdır, İT mütəxəssis kimi çalışanların 26,2% -nin qeyri-İT ixtisas sahibi olduqları müəyyən olmuşdur.

Kadrların bilik və bacarıqlarının sahə yönümlüliyünün təmin olunması. E-dövlət təşəbbüsü ilə çıxış edən ölkələrin hesabatlarında qeyd edilir ki, dövlət kifayət qədər İT mütəxəssisə malik olsa belə, onların aldıkları təhsil əksər vaxt “sahə yönümlü olmur, davamlı veb-tətbiqlərin, proqramların hazırlanması üçün kifayət etmir” [7, 8, 11].

İT-mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının işəgötürənlərin tələblərinə cavab vermədiyi, kadr qıtlığı problemi qarşısında qalan rəhbərlərin onları işə qəbul etmək məcburiyyətində qalaraq lazımı biliklərin mənimsənilməsi üçün belə kadrların müvafiq biliklər əldə etməsi üçün kurslara göndərilməsi respublikamızda da müşahidə olunan cəhətlərdəndir [13, 14]. Bu isə vaxt itkisidir, dövlət üçün əlavə məsrəfdir və s.

Odur ki, təhsil proqramlarında işəgötürənlərin tələbləri nəzərə alınmalı, bilik və bacarıqların sahə yönümlüyü təmin olunmalıdır.

Hesabatlarda E-dövlətin formalaşmasında kadr hazırlığına başlıca faktor kimi önəm verilərək qeyd olunur ki, mövcud İKT vasitələrində işin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq hazırlıq və instrumentariya olmalıdır. Yeni texnologiyaların mənimsənilməsi və e-dövlət xidmətlərinin artırılması tələbi təhsillə bağlılığın çərçivəsini genişləndirir. Təhsil yeni texnologiya ilə ayaqlaşmalıdır.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında e-dövlətdə kadr hazırlığının sadalanan problemlərinin uğurlu həllini tam əhatə edən müddəalar əksini tapmışdır. Konsepsiyada “Elektron hökumət”in formalaşdırılması məqsədi ilə ardıcıl və mərhələli qaydada müvafiq tədbirlərin görülməsi qeyd olunur. “...İKT üzrə kadr hazırlığı işi də təkmilləşdiriləcəkdir. Yüksəkixtisaslı mütəxəssislərə və elmi kadrlara artan tələbatın ödənilməsi məqsədi ilə ölkənin ali təhsil ocaqlarında təhsilin elmi tədqiqatlar və innovasiyalarla sıx inteqrasiyasına əlverişli mühit yaradılacaq, dünyanın qabaqcıl təhsil ocaqları ilə əlaqələr genişləndiriləcək, ölkədən kənara “beyin axını”nın qarşısının alınması üçün təsirli tədbirlər görülməcəkdir [15].

V. E-DÖVLƏTDƏ İNSAN RESURSLARININ FORMALAŞMASINDA İNSANLARIN MAARİFLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Tədqiqatlar göstərir ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə İKT məhsullarının tətbiqi istiqamətində 20-25% imtinalara rast gəlinir ki, bu da işlənilməmiş onlayn xidmət sistemlərinin istifadəsində istifadəçilərin lazımı biliklərə, bacarıqlara malik olmaması ilə əlaqədardır [7, 11].

Bu məqamlar e-dövlətdə insan faktoruna diqqəti artırır, əhalinin hər bir üzvünün yaradılmış onlayn xidmətdən səmərəli istifadəsi üçün lazımı bilik və bacarıqlara yiyələnməsini – elektron vətəndaşın formalaşması, eyni zamanda vətəndaşların müraciətlərini cavablandıran dövlət qulluqçularının lazımı İKT biliklərə yiyələnməsini – elektron məmurun formalaşmasını zəruri edir.

E-dövlətdə insan resurslarının formalaşmasında əhalinin məlumatlandırılması, maarifləndirilməsi məsələləri “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün milli strategiya”da aşağıdakı müddələrdə öz əksini tapmışdır [16]:

- Əhalinin müxtəlif qrupları, şəhər və kənd yaşayış məntəqələri, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasında İKT-dən istifadədə mövcud fərqlilik aradan qaldırılmalıdır;

- əhalinin, dövlət qulluqçularının və dövlət müəssisələrində çalışan işçilərin İKT üzrə ümumi bilik səviyyəsi artırılmalıdır;

- maarifləndirmə – informasiya cəmiyyəti quruculuğuna geniş kütlələrin cəlb olunması, cəmiyyətin hər bir üzvünün bu prosesdə fəal iştirakının təmin edilməsi üçün bu texnologiyalara dair bilik və məlumatlar əhatəli şəkildə əhaliyə çatdırılmalıdır.

Bu istiqamətdə işlərin təşkili, əhalinin, dövlət qulluqçularının və dövlət müəssisələrində çalışan işçilərin

məlumatlandırılması, maarifləndirilməsi istiqamətində aşağıdakı işlər aparılmasını zəruri edir:

- vətəndaşların fiziki imkanlarından asılı olmayaraq onların e-dövlət xidmətlərindən rahat istifadəsi üçün müvafiq veb-saytlarda maarifləndirici təlimatlar hazırlanmasına diqqət verilməlidir;

- hazırlanmış onlayn xidmət saytlarında istifadəçilərin rastlaşacağı bütün “necə?”, “nə cür?” suallarına uyğun metodik göstərişlər yerləşdirilməlidir;

- metodik göstərişlərin hazırlanmasında audio-video imkanlardan istifadə olunmalıdır;

- əhalinin İnternetdən istifadə bacarığına yiyələnməsi işi müntəzəm davam etdirilməlidir;

- əhalinin e-poçt xidmətlərindən istifadəsi işi təşkil olunmalıdır və s.

Bu məsələlərin uğurlu həlli ilk olaraq İnternet istifadəçilərlə bağlı problemin həllini gündəmə gətirir. Ölkəmizdə bununla bağlı vəziyyət haqqında [17]-də deyilir: Azərbaycanda İnternet istifadəçilərinin sayı günbəgün artır, hal-hazırda ölkə əhalisinin təxminən 70 faizi İnternet istifadəçisidir. Ölkənin bütün ərazisində əhalinin genişzolaqlı İnternet xidmətlərdən istifadəsini genişləndirmək məqsədilə “Evlərə optika” layihəsi həyata keçirilir.”

VI. NƏTİCƏ

Respublikamızda e-dövlət quruculuğu, o cümlədən onun insan resurslarının formalaşması istiqamətində aparılan siyasətin məntiqi nəticəsidir ki, bu gün ölkəmiz “Elektron Hökumət”in inkişaf səviyyəsinə görə keçən ilə nisbətən 28 pillə irəliləyənmiş, layiqli nəticə əldə etmişdir. Əldə olunan uğurların davamlılığının təminatı üçün elektron quruculuğu istiqamətində hər bir məsələyə diqqətlə yanaşılmalıdır. Bu işə elektron dövləti formalaşdırın hər bir komponentin inceliklərinin öyrənilməsinə tələb edir. Baxılan məqalədə beynəlxalq təcrübəyə istinadən elektron dövlətin insan resursları komponenti analiz olunmuş, insan resurslarının formalaşması məsələlərinin sistemləşdirilməsinə cəhd olunmuş, bu məsələlər 3 qrupa ayrılmaqla: e-dövlətdə təhsil məsələləri; e-dövlətdə kadr məsələləri; e-dövlətdə əhalinin maarifləndirilməsi məsələləri kimi təsnifləndirilmişdir.

Məqalədə təsnifləndirməyə uyğun məsələlər üzrə həm beynəlxalq və həm də respublikadakı vəziyyətin şərhinə cəhd olunmuş, bu istiqamətlər üzrə perspektivlər göstərilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

- [1] Bülleten No: 22/ oktyabr 2014 http://www.mincom.gov.az/assets/Uploads/bulleten%2022_portala.pdf ;
- [2] <http://www.mincom.gov.az/fealiyyet/it/e-gov/>
- [3] 2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=83&id=599>
- [4] Gerald A.C. Personnel and Human Resource Management, 2002, Thomson Copyright, 511 p.
- [5] Yusifov F.F. İnformasiya cəmiyyətinin monitorinqi: mövcud problemlər və onların həlli yolları, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2010, №2, 30–37.

- [6] <http://cyber.law.harvard.edu/readinessguide/GuideRussian.pdf> :
- [7] United Nations E-Government SURVEY 2014 E-Government for the future we want
- [8] http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf
- [9] The Global Information Technology Report 2009-2010,
- [10] <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Information%20Technology%20Report/index.htm>
- [11] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 21 avqust tarixli 355 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər)" <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=83&id=601>
- [12] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 10 iyun tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə dövlət proqramı" <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=83&id=599>
- [13] Nkohkwo Q.N., Sirajul I.M. Challenges to the Successful Implementation of e-Government Initiatives in Sub-Saharan Africa: A Literature Review, *Electronic Journal of e-Government*, Volume 11, Issue 2, 2013, pp.253-253, www.ejeg.com.
- [14] Məmmədova M.H., Cəbrayıllova Z.Q. Təhsil sistemində informasiya texnologiyaları ixtisasları üzrə mütəxəssislərin hazırlığı, *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2010, №1, s.23–31.
- [15] Məmmədova M.H., Cəbrayıllova Z.Q., Manaflı M.İ. İnformasiya texnologiyaları mütəxəssislərinə tələbatın monitorinqi. "İnformasiya Texnologiyaları" nəşriyyatı, Bakı, 2009, 199 s.
- [16] Məmmədova M.H., Cəbrayıllova Z.Q. Azərbaycanda informasiya texnologiyaları mütəxəssislərinin peşəkarlığının artırılması problemləri, *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2010, №2, s.73–79.
- [17] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası http://www.president.az/files/future_az.pdf
- [18] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün milli strategiya" <http://president.az/articles/11312>
- [19] Abbasov Ə.M. Azərbaycanda İKT sektoru nə qədər inkişaf edib? http://www.anl.az/down/meqale/bizim_yol/2011/noyabr/212636.htm